

УДК 911.3: 796.5(477)

**ПОЛЬСЬКІ ПЕРШОДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ГАЛИЧИНИ XVII–ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.****М. Рутинський***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Проаналізовано значення низки праць польських географів XVII–першої половини XX ст. як першоджерел з історичної географії Галичини. Схарактеризовано спектр краєзнавчих студій давніх польських географів і ранніх географічних описів Галичини. Розкрито цінність низки географічних трактатів XVII–першої половини XX ст. для сучасних дослідників історичної географії Галичини.

Ключові слова: історична географія, Галичина, географічні трактати.

Постановка теми дослідження. У руслі краєзнавчих досліджень географів Львівського університету останніх десятиріч актуальним сьогодні питанням є аналіз і систематизація різноманітного матеріалу для формування цілісної картини історичної географії Галичини. Завдяки зусиллям проф. О. Шаблія та його учнів і послідовників нині у Львівському університеті сформована й плідно розвивається наукова школа історії української географії, актуалізовано неоціненний пласт географічних напрацювань цілої генерації українських географів кінця XIX–першої половини XX ст. Одним з актуальних завдань подальших студій львівських географів у цій царині, на наш погляд, є колективна праця над підготовкою фундаментального дослідження “Історична географія Галичини”. Потреба у такій праці, з якої можна було б почерпнути краєзнавчу інформацію про динаміку адміністративних меж Галичини минулих століть, зміни географічної картини її заселення, етногеографічної мозаїки, розвитку поселень, комунікаційної мережі та галузей господарської спеціалізації тощо, актуальна серед шкільної і студентської молоді, учителів, краєзнавців, представників галицької інтелігенції.

Наша мета – огляд окремих праць давніх польських географів, що становлять неабияку цінність як першоджерела з історичної географії Галичини XVII–першої половини XX ст.

Питання вивчення й залучення в науковий обіг доробку визначних учених-географів минулих сторіч посідають в суспільно-географічних дослідженнях українських науковців вагомe місце. Серед останніх видань, у яких сформовано теоретико-методологічні засади історії української географії, розроблено систематику історико-географічного джерелознавства, хрестоматійно актуалізовано й уведено в сучасний науковий обіг десятки визначних імен і напрацювань давніх галицьких географів, розкрито предметну сутність суспільно-географічних досліджень українських учених Галичини в міжвоєнний період, передусім назвемо низку засадничих праць О. Шаблія і О. Вісьтак [1–3, 12, 14, 15 та ін.]. Значну увагу розгляді цього кола питань приділено у працях Я. Жупанського, Ф. Заставного, Я. Кравчука, І. Ковальчука, П. Штойка, М. Дністрянського,

І. Ровенчака, М. Влаха, С. Позняка, С. Кукурудзи, О. Заставецької, І. Дітчука, В. Круль і Г. Круль та інших учених [4–11, 13, 16 та ін.].

Перші комплексні географічні трактати з описом земель Польського королівства, до складу якого входила й Галичина, датовані початком XVII ст. З них певний інтерес як літературні першоджерела з історичної географії Галичини становлять написані латинською мовою трактати Шимона Старовольського “Polonia” (1630), “Lavdatio almae Academiae Cracoviensis” [47], “Declamatio contra obtrectatores Poloniae” [46], а також популярний наприкінці XVII ст. “Географічний збірник” доктора Ягеллонського університету Івана Форманкевича [27].

Першою половиною XVIII ст. датовані розлогіші географічні трактати латинською й польською мовами, які містять цінні інформаційні блоки з історичної географії Галичини. Серед них на пильне вивчення заслуговують, передусім, “Натуральна (природна) історія королівства Польського” Габрієля Ржончинського [41], “Географія новітня або вельми корисна” д-ра Науманського [38], “Частини світу” Владислава Любенського [36], “Географічний збірник” (1746) д-ра Салтшевича [42], видана у Львові “Цивільна географія” Константина Шанявського [53].

Географічні трактати другої половини XVIII ст. зберегли попередні стилістичні та змістовні канони землеопису, проте вирізняються багатшим фактологічним і передусім цифровим статистичним матеріалом про кількість населення, у тім числі міського, особливості його географічного розподілу, аграрних занять і кустарних промислів, про поширення мануфактур і фабричної справи, розвиток комунікацій тощо. Цікаві дані з історичної географії Галичини другої половини XVIII ст. можемо почерпнути, передусім, з “Географічного збірника” Казимира Головки [29], “Географії чи опису чотирьох частин світу” Павла Фішера [26], перекладу з латини польською мовою трактату Шимона Старовольського “Опис Польського королівства” [48], а також з “Опису Польського королівства” Теодора Ваги [56] і “Географічного лексикону” д-ра Карпінського [31]. В останньому, зокрема, поміщено короткі відомості про всі населені пункти Галичини та їхню людність.

Роком 1767 датована праця Т. Ваги “Витяг з польської географії” [56]. Це літературне першоджерело з історичної географії Галичини містить опис природних багатств краю, його адміністративного поділу, регіональних і локальних особливостей господарської спеціалізації через призму опису населених пунктів. Т. Вага подав статистичні відомості щодо кількості й релігійного складу населення, використав порівняльно-географічний метод для відображення історико-географічних та етнографічних рис окремішності Галицького краю.

Граф Е. Куропацький 1768 р. переклав з німецької польською мовою і видав значним тиражем малознаний до того географічний трактат А.Ф. Бушінга “Географія Польського королівства і Великого князівства Литовського, а також інших провінцій, до них належних” [22]. Трактат ілюструє детальна карта, на якій показані головні населені пункти і комунікації Галичини першої половини XVIII ст. Як джерело фактичного матеріалу з історичної географії Галичини, трактат А.Ф. Бушінга цікавий оригінальними авторськими викладками з географії торгівлі між Галичиною та іншими землями Європи, обсягу і структури товарообмінних потоків, стану розвитку річкового і гужового транспорту, формування центрів солепромислу та інших мануфактурних промислів тощо.

Із включенням Галичини до складу монархії Габсбургів географічна наука й освіта в регіоні набули нового імпульсу й суттєво активізувалися.

Географія в Австро-Угорській імперії у XIX ст. посіла місце однієї з чільних академічних наук і розвивалася не менш динамічно, ніж хімія, фізика, механіка, медицина. Географічна освіта того часу ґрунтувалася на класичних німецьких географічних трактатах XVIII–початку XIX ст., що дали поштовх розвиткові польської та української географічної науки.

З XVIII ст., поряд з загальною землеописовою географією і геостатистикою активізувався суспільний інтерес до географії окремих історико-етногеографічних складових імперії Габсбургів. Предметом нашої розвідки є, зокрема, подальше формування географії королівства Галичини й Володимирії (Królestwo Galicji i Lodomerii) – з 1772 р. окремої адміністративної одиниці Австрійської імперії.

Першим польським географічним трактатом, у якому зроблено спробу систематизувати різні географічні дані про суто галицькі землі, є “Географія або докладний опис королівств Галичини і Володимирії” (Перемишль, 1786, 2-е видання – Львів, 1858) Е. Куропатницького [34]. У фундаментальній монографії академіка Ягеллонського університету, каштеляна бузького і белзького, графа Евариста-Андрія Куропатницького (1734–1788) дано обґрунтовану відповідь сучасникам на питання історичних витоків названих королівств – “від давніх руських князівств”, вона є першим науковим історико-географічним аналізом розвитку Галичини як окремого внутрішньо цілісного історико-географічного краю від епохи Галицько-Волинського королівства до нововиокремленої (історично відновленої) у складі монархії Габсбургів адміністративної одиниці імперії – Королівства Галичини і Володимирії.

Е. Куропатницький детально обґрунтував етимологію назви новоутвореного королівства, описав межі Галичини і Володимирії, простежив віхи формування цих земель довкола ранньосередньовічних столиць Галичини (міста Галич і Львів) та Володимирії (м. Володимир, нині м. Володимир-Волинський).

Монографію вирізняє детальний джерелознавчий аналіз рукописних документів і першодруків про галицький край від раннього середньовіччя до XVI ст., а також детальна обізнаність автора з усіма адміністративними одиницями і містечками Галичини. Що ж до Володимирії, то Е. Куропатницький вказував на архаїчність (книжність) цієї назви й обґрунтовував невіддільність цього давнього князівства в природному, історичному й етнографічному плані від власне Галичини впродовж останніх сторіч.

Перша частина праці Е. Куропатницького присвячена географії освітніх закладів (с. 11–13) на чолі з Львівською академією, географії віросповідань і національного складу населення, аналізу статистики станового і вікового складу населення тощо.

За даними Е. Куропатницького, станом на грудень 1785 р. загальна кількість населення Королівства становила 2,797 млн осіб, які населяли 261 місто, 67 містечок і 6 429 сіл [34, с. 14].

Друга частина монографії – цінне першоджерело з історичної географії міст і районів Галичини – присвячена регіональному огляду адміністративних одиниць королівств Галичини і Володимирії, вона містить розгорнуту географічну характеристику кожного з 18 циркулів краю (у тім числі Перемишльського, Жовківського, Львівського, Бродівського, Тернопільського, Бережанського, Заліщицького, Самбірського, Стрийського, Станіславівського), їхніх населених пунктів, гідрографії, природних багатств, господарської спеціалізації, історичних пам’яток і маєтностей.

Щодо інших географічних праць другої половини XVIII ст., то цінні відомості з геостатистики й історичної географії Галичини містяться передусім у:

- “Новітній географії сучасної доби...” Кароля Вирвича – наведено аналіз місця Галичини в європейському економічному просторі [58],

- “Короткому курсі географії, на лекції поділеному” Кастана Нагурчевського – зібрано актуальні статистичні дані з географії населення і господарства [37].

У першій половині XIX ст. відбувалася активізація процесів євроінтеграції Галичини в поліетнічну структуру імперії Габсбургів, розвивалася трансєвропейська торгівля, ускладнювалася комунікаційна мережа, поглиблювалася регіональна господарська спеціалізація, з’являлися вогнища індустріалізації, розбудовували курортну інфраструктуру, подальшого поглиблення набули соціальна стратифікація населення, зубожіння селянства, масові епідемії і голод у неврожайні роки, агрогосподарства переорієнтовувалися на нові (завезені з Америки) сільськогосподарські культури (передусім, картоплю і тютюн), виникали жваві колоніально-переселенські та міграційно-трудова потоки населення всередині імперії... Названі процеси й інші актуальні виклики сучасності зумовили певну зміну акцентів у статистично- і краєзнавчо-географічних дослідженнях тої доби.

Серед низки географічних праць першої половини XIX ст. неабиякий інтерес як джерела фактологічного матеріалу з історичної географії Галичини становлять, передусім, такі фундаментальні монографії: “Подорожні замальовки про Угорщину і Галичину” Самуеля Бредецького [19], “Словник історично-статистично-географічний королівства Галичини. Т. I. Відомості загальні” Францішка Сярчинського [43], “Мапографія давньої Польщі” барона Едварда Раставецького [40] та “Околиці Галичини” Богуша Стечинського [49].

Надзвичайно багата на унікальний фактологічний матеріал і замальовки з життя містечок і сіл Галичини кінця XVIII–початку XIX ст. книга суперінтенданта й водночас євангельського пастора львівської громади С. Бредецького. З 1806 по 1812 рр. цей автор регулярно публікував краєзнавчі розвідки в “Газеті Львівській” (наприклад, “Про плоди природи і господарств у Галичині” [18], “Води Галичини”, “Гори Галичини”, “Погляд на структуру галицьких земель” тощо), а перед тим – на шпальтах періодичних видань Відня. Загалом його перу належать понад три десятки краєзнавчих праць, у тім числі фундаментальні “Подорожні замальовки про Угорщину і Галичину” (1809) та “Подорож у Карпати” (1809) з по-німецьки скрупульозною фіксацією всіх природних особливостей та етнодемографічних і етногосподарських аспектів життєдіяльності населення різних частин галицького краю.

З монографій С. Бредецького можна почерпнути енциклопедичні характеристики геолого-мінералогічної й орографічно-ландшафтної будови галицьких земель, гідрографії, видового обліку рослинності й тваринного світу, структури земельних угідь, розподілу лісів і орних земель, структури землеволодінь, географії розселення і поселень, етногеографії й етногеодемографії, сакральної й поведінково-менталітетної географії, господарської статистики, розвитку торгівлі та ремесел місцевого населення, географії мінерально-сировинних ресурсів, гірничодобувної й фабричної промисловості, рівня життя всіх соціальних станів і національних груп населення Галичини (поляки, русини, євреї, німці), а також гірських етнографічних груп (бойки, гуцули, лемки, угорські русини, бещадські гуралі) тощо.

Наприклад, скажімо, лише завдяки даним С. Бредецького дізнаємося, що 1808 р. в околицях Львова вироблено 400 тис. штук торфових брикетів, які експортували у понад два десятки інших міст Галичини. С. Бредецький першим серед географів залишив су-

часним дослідникам детальні описи перших металургійних осередків Галичини – у Мізуні, Сколе, Смольні, Довгому (та ще в декількох копальнях Буковини).

Загалом же С. Бредецький поділяв фабричну промисловість Галичини на три класи: 1) де сировиною для фабричного промислу є тваринницька продукція, 2) де сировиною для фабричного промислу є продукція рослинництва, 3) де сировиною для фабричного промислу є мінеральні ресурси. Перу С. Бредецького належить перший комплексний економіко-географічний аналіз розвитку в Галичині всіх різновидів промислового виробництва: від високотехнологічного ткацтва сукна і паволок на модерних англійських верстатах до промислового розливу лікувальних мінеральних вод.

Не меншу цінність становить аналіз внутрішньорегіональної спеціалізації рослинництва і садівництва Галичини з огляду на географічно-ландшафтні й ґрунтово-кліматичні відмінності. С. Бредецький подав статистичні відомості щодо обсягу посівів гречки й конопель у східногалицьких повітах, льону в Передкарпатті, уперше серед науковців аналізував причини і наслідки ринкового витіснення традиційних культур дедалі більшими плантаціями тютюну. За С. Бредецьким, на початку ХІХ ст. з Галичини до Шльонска й міст Угорщини щороку експортували до тисячі центнерів тютюну; перші фабрики з обробки тютюнового сирцю функціонували в німецьких колоніях Мокротині, Уневі й Винниках. Щодо двох найбільших державних фабрик С. Бредецький навів такі цифри: фабрика в Винниках щороку переробляла 70 тис. центнерів тютюнового листа і давала працю 885 робітникам, фабрика в Монастириськах – 40 тис. центнерів і давала працю 436 робітникам.

Історична географія Галичини – це передусім карти різних хронологічних зрізів організації соціуму. Незамінним першоджерелом для коректного картографічного відображення віх історичної географії краю слугує “Мапографія давньої Польщі” барона Едварда Раставецького [40]. У ній описано понад сотню картографічних джерел ХІV–ХVІІІ ст., Галичина є практично на кожній з проаналізованих Е. Раставецьким старожитніх карт.

Праця “Околиці Галичини” Богуша Стечинського [49] написана в аристократичному стилі класичних французьких путівників. Це легкі в читанні історико-краєзнавчі замальовки для тих, хто подорожує Галичиною. Автор рекомендував мандрівникам відвідати славні героїчним минулим пам’ятками архітектури чи природи місечка й урочища рідного краю. Зокрема, Б. Стечинський радив для відвідин Самбір, Журавно, Монастирська, Белз, Сокаль, Кристинопіль, Тартаків, Жовкву, Глиняни, Милятин, Плісненськ і Підгірці, Олесько, Білий Камінь, Золочів, Бучач, Галич з руїнами замку, василіянський монастир у Крехові, скельний монастир у Розгірче, витоки Бугу у Верховужі, села Пеняки, Сокілець і Зелемін. Подорожні замальовки містять первинну фактологічну інформацію про стан доріг і придорожньо-гостьової інфраструктури, стан збереженості пам’яток архітектури, повсякденні заняття і промисли місцевих селян, міжетнічні взаємини тощо.

Революційна Весна народів призвела до суттєвих трансформацій суспільно-політичного, станового, адміністративного й економічного укладу Галичини. Названі трансформаційні процеси, а також поглиблення теорії і методології європейської географічної науки знайшли відображення у низці праць польських географів так званої нової постреволуційної генерації. Частина з них містить цінні інформаційні блоки з історичної географії Галичини. Зокрема, на пильне вивчення заслуговують “Галичина з погляду географічно-топографічно-історичного” [50] та “Географічно-статистичний опис королівства Галичини й Володимирії” Іполіта Ступницького [52], “Опис королівства

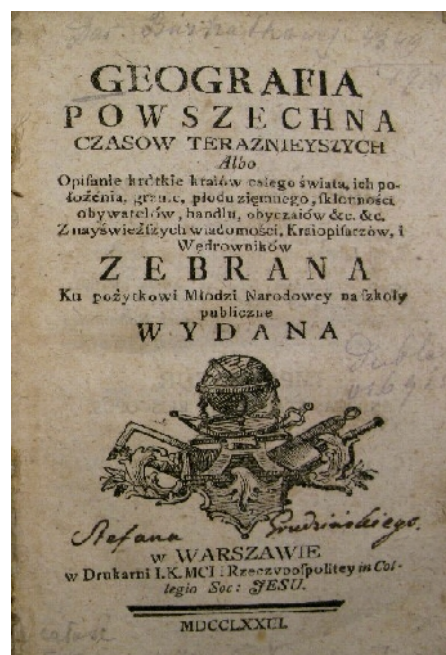
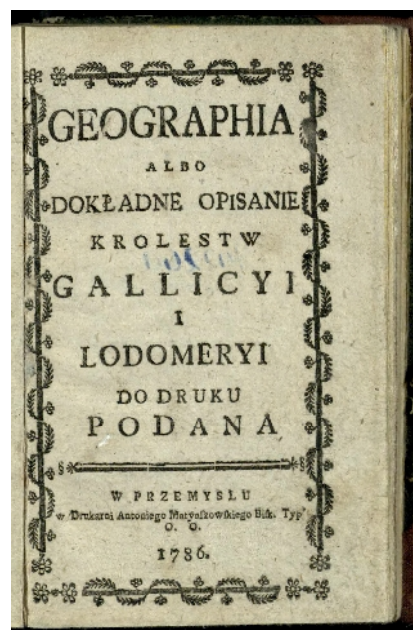
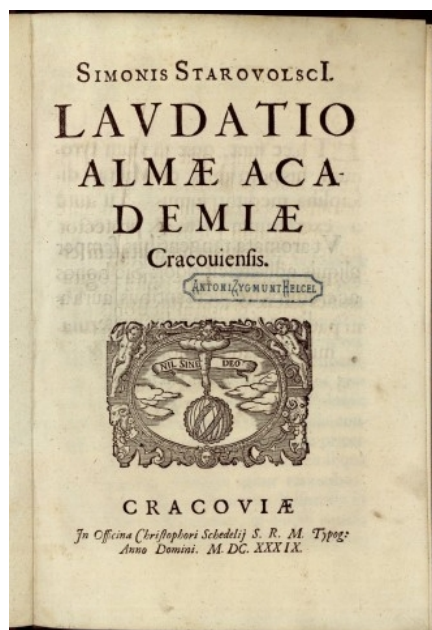

Рис. 1. Титульні сторінки польських географічних трактатів XVII– XVIII ст.: “Laudatio almae Academiae Cracoviensis” [47], “Географія або докладний опис королівств Галичини і Володимирії” [34], “Географія Польського королівства і Великого князівства Литовського, а також інших провінцій, до них приналежних” [22], “Новітня географія сучасної доби...” [58].

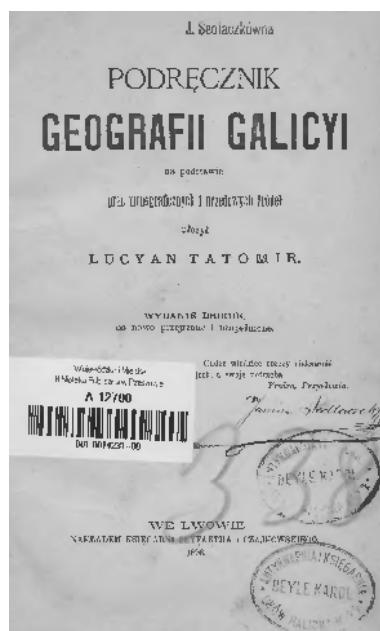
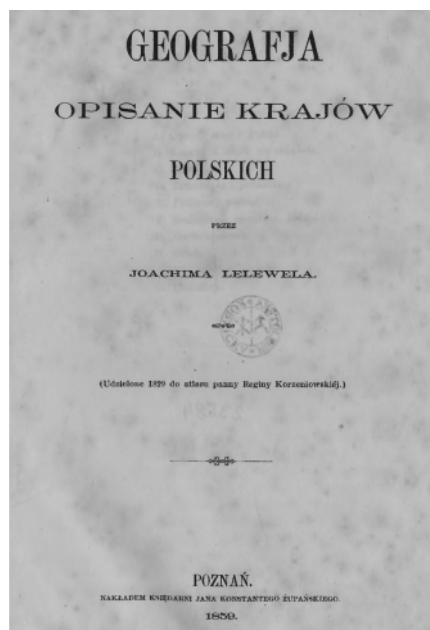
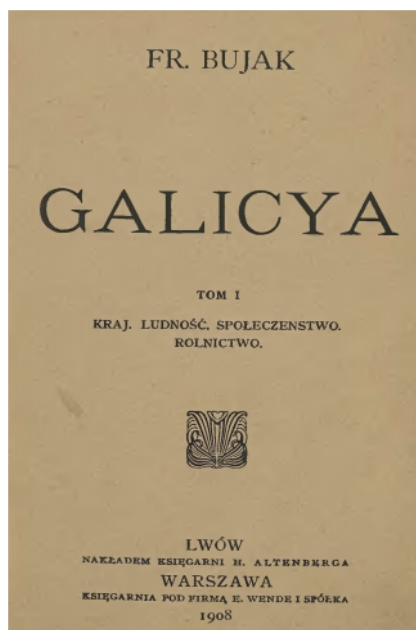

Рис. 2. Титульні сторінки польських праць з географії Галичини XIX–початку XX ст.: “Галичина” [20], “Географія. Опис польських країв” [35], “Підручник географії Галичини на підставі праць монографічних і урядових джерел” [55], “Галичина з погляду географічно-топографічно-історичного” [50].

Польського з історичного, статистичного, рільничого, фабричного, торгового, побутового й звичаєвого погляду” Юзефа Вісьліцького [57], “Географія давньої Польщі” Йоахима Шиця [54], “Географія. Опис польських країв” Йоахима Лелевеля [35] та “Підручник географії Галичини на підставі праць монографічних і урядових джерел” Луціана Татоміра [55].

Найавторитетнішим географом постреволюційної Галичини другої половини XIX ст. сучасники називали Іполіта Ступницького (1806–1878) – автора фундаментальних географічно-статистичних описів Галичини, відомого львівського геральдиста і видавця, багаторічного редактора львівського науково-публіцистичного часопису “Przyjaciel Dmowu”.

Ось як у вступі до книги “Галичина з географічно-топографічно-історичного погляду” І. Ступницький формулював суспільну місію історичної географії: “Географію цю поряд з історією присвячую всім громадянам, які люблять свою вітчизну, і учням шкіл для освіти молоді, адже перша наука кожної людини від цих підвалин повинна починатися, для того треба вчитися географії, бо та їй повідає, де і на якій землі вона є, також історії, бо з неї довідається, хто вона є! Чим швидше ці два поняття прищепимо студенту, тим легше йому й інша наука піде, і тим певніше він відповідатиме своєму призначенню, а інакше вся мудрість іноземних фоліантів не сприятиме його освіті, але тільки згасить у ньому любов до батьківщини” [50, с. 2].

Перший і найбільший розділ монографії має назву “Географія Галичини і Володимирії” (с. 1–97). І. Ступницький розпочав його з тлумачення основних топонімів краю. Зокрема, він писав: “[Королівство] Галичину утворено по розборі Польщі: з частини Малопольщі, Руського воєводства, чи так званої Червоної Русі а) Поділля, б) Покуття, с) Володимирії, д) Освенцімського і Заторського князівства, е) пізніше прилучено до неї Буковину, ж) а в новітньому часі прив’язана Краківська республіка” [50, с. 2].

Вартими уваги є викладки І. Ступницького щодо інших широкоживаних історико-географічних топонімів краю. Як от: “Червона Русь обіймала цілу південну частину Галичини між Дністром і Саном, прозвану за польського врядування Руським воєводством, яка поділялася на шість земель: Львівську, Галицьку, Жидачівську, Перемишльську, Саноцьку і Хелмську. Червоною Руссю називалася та частина краю вже з найп्राдавніших часів” [50, с. 3].

“Володимирія, чи Володимирське князівство, обіймала прилеглу до Росії землю Хелмську, Луцьку і Володимирську. Від головного для тих земель міста Володимира (над Бугом), латиною “Vloderia”, назва Володимирія (Лодомерія) постала. Сокаль з його повітом у Жовківському обводі є частиною Володимирії” [50, с. 3].

“Чернеїв, 2 км від Станіславова, в XI столітті град, відомий під назвою Червень, від якого та частина Русі назву Червона мала отримати. Поблизу нього Болеслав Кривоустий, який на Русь проти галицького князя Ярослава II виступив, поніс через недбалість краківського воєводи пам’ятну поразку” [50, с. 4].

Географія Галичини і Володимирії І. Ступницького витримана в класичному стилі комплексного географічного опису: від загальних відомостей і кордонів, тлумачення основних топонімів, покомпонентного природничо-географічного аналізу підстилаючої поверхні, оро- і гідрографії, клімату, ґрунтів, рослинності й тваринного світу до етногеографії, географії розселення та економічної географії Галичини. Автор навів усю доступну на 1849 р. статистику, наприклад, релігійну: римо-католицького визнання близько 2,43 млн осіб, греко-католицького – 2,246 млн осіб, православних – понад 100 осіб, протестантів – 38 тис. осіб, іудеїв – 340 тис. осіб, сектантів близько 400 осіб [50, с. 32].

Роком 1867 датована інша енциклопедично деталізована праця І. Ступницького – “Географічно-статистичний опис королівства Галичини і Володимирії” (Львів, 1867). Витриманий комплексно-географічний принцип опису: географічне положення, орографічні, геологічні, гідрографічні, кліматичні особливості, рослинність і тваринний світ, лісистість і розораність території, її рільничий уклад на рівнині й відгінно-пастуший у горах. Значна частина праці присвячена характеристиці адміністративної структури і системи розселення, господарського укладу і населення Галичини, у тім числі окремих етногеографічних спільнот (краков’яки, гуралі, гуцули, бойки, рівнинні русини та ін.).

У І. Ступницького знаходимо аргументи на користь історико-етимологічного тлумачення назв Карпати і Бескиди, Медобори і Вороняки тощо. Зокрема, за І. Ступницьким, “Назва та [Бескиди] походить імовірно від сарматського народу Бесів, який біля підніжжя тих гір мав мати свої осідлища, і де той народ Птолемей, найдавніший грецький землеописувач, помістив. Подібно і Клуверіус, латинський хроніст, розуміє під назвою Бастарнів народ Карпів чи Карпіанів, який при правлінні Аврелія і Діоклетіана залишив свої осідлища і вирушив у пониззя Дунаю, де осів у Мезії. Від того народу має походити ця назва наших Карпат” [52, с. 6].

Що ж до етимології назви “Галичина”, то І. Ступницький, попри весь польський патріотизм, об’єктивно констатував: “Назва Галичини походить від давнього колись прославленого Галицького князівства, яке в X столітті було самостійною державою під пануванням руських князів” [52, с. 27].

“Зазвичай той край, у якому молоко і мед в достатку плинуть, як каже Длугош, мав у давні часи в гербі чорну пташу (галку) з розпростертими крилами і золоту корону на білому тлі; як польське воєводство Руське – золотого лева на блакитному фоні” [52, с. 26].

Один з перших параграфів праці “Географічно-статистичний опис королівства Галичини і Володимирії” називається “Річки, озера і мінеральні джерела” (с. 11–16). У ньому обґрунтовано головні принципи географічного поширення поверхневих і мінеральних вод Галичини, подано аналіз низки відомих курортно освоєних джерел через призму їхніх бальнеохімічних властивостей.

Нижче в регіональному огляді І. Ступницький подав короткі відомості про основні курортні центри, що функціонували в Галичині у першій половині XIX ст.: Трускавець, Моршин, Шкло, Немирів, Любін Великий, Черче (Ангелів), Делятин, Буркут, Пістинь (на Косівщині), Коршів (на Золочівщині), Конопківка (на Тербовлянщині) та ін.

Варті уваги цифри, наведені І. Ступницьким для характеристики етнічного складу Галичини: “Людність краю понад 5 млн душ, з яких близько 4 млн однокорінного походження (автохтонні мешканці: поляки і русини).

а) Поляки (близько 2,25 млн душ) винятково в західній частині краю, у інших проживають зрідка;

б) Русини (близько 2,40 млн душ) селяни східної частини краю і околиць гір аж по обвод Сандецький, розмовляють руською чи так званою малоруською мовою і не мають жодної шляхти відтоді, як пани і бояри руські прийняли в давні часи звичаї і цивілізацію польську, і навіть римський обряд, розділяючи з польською шляхтою труднощі воєнні і жертви, повністю з нею злилися. Народ вважав їх відтоді як братів від однієї матері. Поляки і русини мали єдину долю, і разом воюючи проти спільних ворогів, собою затуляли Європу від навал варварства. Ян Собеський і Михайло Вишневецький, польські королі, були русинського походження” [52, с. 28].

Не можна оминати таке географічно-етноменталітетне спостереження вченого: “Селяни в західній частині сильно відрізняються від селян східної частини Галичини. Польський селянин має жвавий, русин більш меланхолічний темперамент; перший завжди веселий, сміливий і швидкий до бійок, другий на противагу поступливий, розважливий і смиренний у своєму поступі” [52, с. 35]. “На противагу, руський селянин з його поступливістю і розважливістю вважаються більш услужливим і гостинним, а будучи призвичаєним до важкої праці, любить веселитися у хвилини відпочинку, але завжди лише в міру [52, с. 36]”.

У 60-ті роки XIX ст. вийшли друком три масштабні праці з географії Польщі, що містять цінні інформаційні блоки з історичної географії Галичини. Зокрема, це:

- “Опис Польського королівства з погляду історичного, статистичного, рільничого, фабричного, торгового, побутового й звичаєвого” Юзефа Вісьлицького – містить детальну економіко-географічну статистику вирощування й експорту сільськогосподарських культур, структури виробництва й експорту галузей обробної промисловості Галичини, балансу її торговельних зв’язків з іншими регіонами та країнами [57];

- “Географія. Опис польських країв” Йоахима Лелевеля – містить критичну бібліографію давніх описів і мап та порівняльну характеристику природних багатств і демографічного потенціалу Галичини порівняно з іншими польськими провінціями; уваги варті порівняльні авторські судження щодо рівнів заможності, виробництва аграрної продукції, обсягів податкових зборів тощо, наявний масив статистики від 1791 до 1858 років [35];

- “Географія давньої Польщі” Йоахима Шиця – містить дані щодо просторово-часової динаміки адміністративно-політичних меж Галичини, змін її внутрішньої адміністративної структури впродовж XV–XVIII ст., розвитку комунікаційної, торгової, фабричної інфраструктури, структури земельного фонду і темпів експлуатації природних багатств тощо [54];

Як оригінальне літературне першоджерело історичної географії Галичини заслуговує на уважне вивчення принципів і структури викладу географічного матеріалу перший академічний “Підручник географії Галичини на підставі праць монографічних і урядових джерел” Луціана Татомира [55].

Корінний львів’янин Л. Татомир (1836–1901) – шанований у Галичині педагог, публіцист, автор перших підручників для гімназійної і студентської молоді з географії та історії Галичини (похований на Личаківському кладовищі). Зокрема, Л. Татомир написав підручники “Географія Польщі” (Львів, 1863), “Географія Галичини” (Львів, 1864), “Загальна і статистична географія давньої Польщі” (Львів, 1868), “Огляд останніх подорожей і відкриттів географічних” (Львів, 1869), “Географічні замальовки” (Львів, 1877), “Короткий нарис географії для шкіл” (Львів, 1881, співавт. д-р географії К. Беноні).

До Першої світової війни підручниками Л. Татомира користувалася панівна більшість галицьких школярів, ліцеїстів, а також студентів і викладачів Інституту географії Львівського університету. На них “виросла” нова генерація галицьких географів (як польських, так і українських) кінця XIX–початку XX ст.

Перший природничо-географічний блок “Підручника географії Галичини...” не втратив освітньої цінності й сьогодні. Він має такі розділи: 1. Положення, протяжність і кордони; 2. Рельєф поверхні і геологічна будова (гори і передгір’я; височини і пасма горбогір’я; низовини); 3. Поверхневі води, басейни краю; 4. Клімат і фізіографія (ландшафти – М. Р.) краю. Другий суспільно-географічний блок підручника: 5. Поділ краю

на повіти; 6. Населення; 7. Плоди (мінеральні ресурси; рослинна продукція; тваринництво); 8. Промисловість; 9. Засоби комунікації; 10. Торгівля; 11. Структура державного управління; 12. Структура духовного урядництва; 13. Освіта; 14. Суспільні організації; 15. Пам'ятки історії.

Поряд зі згаданими вище, географічну освіту тогочасної Галичини розвивав підручник К. Беноні і С. Маєрського “Географія Австро-Угорської монархії”; до 1905 р. його п'ять разів перевидано у Львові [17]. В одному з регіональних розділів підручника розкрито місце Королівства Галичини і Володимирії в системі адміністративно-політичного поділу і комунікаційно-господарської інфраструктури поліетнічної імперії Габсбургів.

Систематичне географічне вивчення Галицького краю активізувалося після створення в травні 1882 р. кафедри географії, а 1883 р. Інституту географії у Львівському університеті. Очолив його, відповідно до указу цесаря Австро-Угорської імперії, проф. Антоні Реман. З ім'ям А. Ремана (1840–1917), який керував Інститутом географії з 1883 по 1910 р., пов'язаний перший період становлення географії у Львівському університеті [9, 14, 15].

Спадщина А. Ремана й інших видатних докторів Інституту географії Львівського університету найповніше вивчена сучасниками, тому не потребує детальнішого аналізу як джерела історичної географії в рамках даної публікації. Також лише згадаємо про цінність для сучасних географів у їхніх історико-географічних розвідках фундаментального 15-томного “Географічного словника Польського королівства й інших слов'янських країв” [44].

З огляду на лімітований обсяг статті свідомо не наводимо низки (близько сотні джерел другої половини XIX–першої половини XX ст.) популярної географічно-краєзнавчої літератури у форматі подорожніх нотаток і туристичних путівників Галичиною. Це предмет окремого дослідження. Однак для ілюстрації того, яку цінність ця група польських першоджерел становить для сучасних дослідників історичної географії Галичини, згадаємо одне з таких свідчень крайнина-очевидця “Перше враження з довшої прогулянки краєм” [32].

У цих нотатках Готгільф Кох – активний член Самбірського педагогічного товариства – залишив нам у подорожньому щоденнику-путівнику справді унікальні краєзнавчі матеріали з життя місцевого населення (поляків, українців, євреїв і караїмів), культурної й історико-архітектурної спадщини містечок Галичини 1879 р. У контексті туристичної проблематики заслуговують на увагу спостереження мандрівника Г. Коха про стан трактів Львівщини (від Самбора до Сокаля) та Івано-Франківщини (від Болехова до Тлумача), про функціонування її перших залізниць, про жалюгідний рівень сервісу небагатьох тогочасних містечкових готелів тощо.

Г. Кох змалював подорожні враження від відвідування Трускавця в липні 1879 р., причому одним з перших у літературі порівняв разючі відмінності в ритмі життя цього курортного центру, з одного боку, під час літнього напливу рекреантів, з іншого, – у неsezон [32, с. 92–93].

Початок XX ст. можемо вважати першим апогеєм класичного етапу розвитку географії в Галичині. У рамках проблематики цього дослідження ми акцентуємо увагу лише на кількох важливих для історичної географії польських літературних першоджерелах на стику регіональної економіки й економічної географії. Йдеться про такі ґрунтовні праці, як “Галичина” і “Економічний розвиток Галичини (1772–1914)” Ф. Буяка [20, 21] та “Економічне положення Галичини перед війною” Г. Діаманда [25].

“Галичина” Ф. Буяка – це фундаментальна двотомна монографія з регіональної економіки (з елементами соціальної та економічної географії) обсягом понад тисячу сторінок. Том 1 має назву “Край (географічний опис). Людність. Суспільство. Рільництво”, Том 2 – “Лісівництво. Гірничовидобувний промисел. Промисловість і підприємництво”.

Упродовж 20–30-х років ХХ ст. з’явилося близько двох сотень географічних праць, що стосуються Галичини, українською, польською, російською і німецькою мовами. В обмежених рамках цієї розвідки ми акцентуємо увагу лише на кількох вагомих для історичної географії польських джерелах міжвоєнного періоду. Зокрема, це “Економічна географія” В. Гумпловича [28], “Економічна географія зі статистикою сучасного життя” Я. Цежака [23], “Економічна географія польських земель” С. Ціхоцької [24], “Географія Польщі” С. Карчевського [30] та “Образ сьогоденної Польщі. Факти, цифри, таблиці” Б. Ольшевича [39]. Кожна з названих праць є цінним першоджерелом з історичної географії Галичини, оскільки містить аналітичні викладки і синтез масиву статистичного матеріалу щодо розвитку всіх сфер життєдіяльності Галичини у міжвоєнний період.

Отже, побіжний критичний огляд окремих праць давніх польських географів дає уявлення про те, яку наукову цінність як першоджерела з історичної географії Галичини XVII–першої половини ХХ ст. вони становлять. Поряд з творчою спадщиною українських географів цього періоду, зазначена джерельна база є підвалиною для подальших студій львівських географів у історико-географічній царині. Гідним підсумком подібних студій, на наше переконання, мала б у перспективі стати колективна монографія географів Львівського університету “Історична географія Галичини”.

1. *Вісьтак О.І.* Суспільно-географічні дослідження українських вчених Галичини у міжвоєнний період (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / О.І. Вісьтак. – Львів, 2001. – 19 с.
2. *Вісьтак О.І.* Краєзнавчі дослідження українських географів у міжвоєнний період / О.І. Вісьтак, О.І. Шаблій // Історія української географії. Спец. випуск: Краєзнавство. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – Вип. 2 (4). – С. 24–29.
3. *Вісьтак О.І.* Становлення Львівської суспільно-географічної школи у міжвоєнний період / О. І. Вісьтак // Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка): матеріали міжнар. наук. Семінару. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 26–36.
4. *Жупанський Я.І.* Історія географії України : монографія / Я.І. Жупанський. – Львів : Світ, 1997. – 270 с.
5. *Заставецька О.* Концептуальні засади побудови навчально-методичних посібників та підручників для учнів з географії рідного краю // Історія української географії. Спецвипуск: Краєзнавство. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – Вип. 2 (4). – С. 53–54.
6. *Заставний Ф.Д.* Українські етнічні землі : монографія / Ф.Д. Заставний. – Львів : Світ, 1993. – 176 с.
7. *Ковальчук І.П.* Історико-географічний аналіз, синтез і прогноз: суть і значення для становлення географічного українознавства / І.П. Ковальчук // Матеріали V конгресу Міжнар. асоціації українців: Соціально-гуманітарні науки. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 301–312.
8. *Кравчук Я.* Географічні дослідження Українських Карпат у XIX–першій половині ХХ століть: теоретичні та прикладні проблеми / Я. Кравчук // Українська геоморфологія – стан і перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Львів, 1997. – С. 128–130.
9. *Кравчук Я.* Львівська географія за 120 років: історія, персоналії, наукові напрями і школи /

- Я. Кравчук // Матеріали міжнар. конф. До 120-річчя географії у Львівському університеті (24–26 вересня 2003 року). – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 3–16.
10. Круль В. Географо-краєзнавчі аспекти історичного дослідження Галичини / В. Круль, Г. Чернюх // Історія української географії. – Тернопіль : підручники і посібники, 2000. – Вип. 1. – С. 57–61.
11. Круль В.П. Краєзнавство: історична географія: конспект лекцій / за ред. Я.І. Жупанського / В.П. Круль. – Чернівці : ЧДУ, 1999. – 108 с.
12. Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія / Упоряд. та автор біогр. статей проф. О. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 1008 с.
13. Ровенчак І. Історична географія культури: проблеми змісту та рангування одиниць дослідження / І. Ровенчак // Історія української географії. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – Вип. 1(15). – С. 3–12.
14. Шаблій О.І. Історико-географічне джерелознавство / О.І. Шаблій, О.І. Вісьтак // Історія української географії. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – Ч. 2. – С. 12–17.
15. Шаблій О.І. Історичні виміри української географії / О.І. Шаблій // Історія української географії. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – Ч. 1. – С. 7–15.
16. Штойко П.І. Географія в діалозі культур. Замість вступу / П.І. Штойко // Листування Степана Рудницького. – Львів : Вид-во НТШ, 2006. – С. 5–40.
17. Benoni K. Geografia monarchii Austriacko-Wegierskiej / K. Benoni, St. Majerski. Wyd. 5. – Lwów, 1905. – 140 s.
18. Bredetzky S. O płodach natury i kunsztów w Galicyi // Gazeta Lwowska. Dodatek do N. 11–14. – Lwów, 1811. – S. 3–8.
19. Bredetzky S. Reisebemerkungen über Ungern und Galizien / S. Bredetzky – Wien, 1809 – 315 p.
20. Bujak F. Galicya / F. Bujak. – Lwów, 1908. – Т. I. – 562 s.; Т. II. – 510 s.
21. Bujak F. Rozwój gospodarczy Galicyi (1772–1914) / F. Bujak. – Lwów, 1917. – 630 s.
22. Büsching A.F. Geografia Królestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, tudzież innych Prowincyi do nich należących / przełożył na polski A.E. Kuropatnicki. – Lipsk, Drezno, 1768. – 224 s.
23. Cezak J.S. Geografja gospodarza wraz ze statystyką życia współczesnego / J.S. Cezak. Wydanie 2-e. – Warszawa, 1927. – 352 s.
24. Cichocka Z. Geografja gospodarza Ziem Polskich / Z. Cichocka. – Warszawa 1929. – 236 s.
25. Diamand H. Położenie gospodarcze Galicyi przed wojną / H. Diamand. – Lipsk, 1915. – 110 s.
26. Fiszer P. Geografia czyli czterech części świata opisanie / P. Fiszer. – Warszawa, 1759. – 304 s.
27. Formankiewicz J. Geografii kompendium / J. Formankiewicz. – Kraków, 1671 – 84 s.
28. Gumplowicz W. Geografja gospodarza / W. Gumplowicz. – Warszawa, 1927. – 212 s.
29. Hołówka K.A. Compendium geographicum / K.A. Hołówka. – Kraków, 1757. – 144 s.
30. Karczewski S. Geografja Polski / S. Karczewski. – Warszawa, 1930. – 230 s.
31. Karpiński. Lexikon geograficzny / Karpiński. – Wilno, 1766. – 144 s.
32. Kohn G. Pierwsze wrażenia z dłuższej wycieczki po kraju / G. Kohn. – Sambor, 1880. – 164 s.
33. Krawczuk J. Tradycie naukowe polskich i ukraińskich badań geograficznych Karpat Wschodnich // Geografia na przełomi wieków – jedność w różnorodności / J. Krawczuk. – Warszawa, 1999. – S. 46–51.
34. Kuropatnicki E.A. Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Łodomerii / E.A. Kuropatnicki. – Przemyśl: w Drukarni Antoniego Matyaszowskiego, 1786. – 240 s.
35. Lelewel J. Geografja. Opisanie krajów polskich / J. Lelewel. – Poznań, 1859. – 83 s.
36. Łubieński W. Świat we wszystkich częściach / W. Łubieński. – Wrocław, 1740 – 160 s.
37. Nagurczewski K. Geografja krótka na lekcje podzielona / K. Nagurczewski. – Warszawa, 1782. – 147 s.
38. Naumański. Geografia novissima albo wielce pożyteczna / Naumański. – Warszawa, 1729. – 126 s.
39. Olszewicz B. Obraz Polski dzisiejszej. Fakty, cyfry, tablice / B. Olszewicz. – Warszawa, 1938. – 255 s.
40. Rastawiecki E. Mappografia dawnej Polski (z katalogu Janockiego) / E. Rastawiecki. – Warszawa, 1846. – 177 s.
41. Rzączyński G. Historia naturalis regni Polonia / G. Rzączyński. – Sandomir, 1721. – 87 s.
42. Saltszewicz. Compendium geographicum / Saltszewicz. – Cracoviae, 1746. – 224 s.

43. *Siarczyński F.* Słownik historyczno-statystyczno-geograficzny królestwa Galicyi. T. I. Wiadomości ogólne. Rękopis / F. Siarczyński. – Lwów, 1824. – 122 s.
44. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1914. – T. 1–15.
45. *Śniadecki J.* Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi. – Warszawa, 1804. – 266 s.
46. *Starovolski S.* Declamatio contra obtrectatores Poloniae / J. Śniadecki. – Cracovia, 1639. – 54 s.
47. *Starovolski S.* Lavdatio almae Academiae Cracoviensis / S. Starovolski. – Cracovia, 1632. – 32 s.
48. Starowolskiego opisanie królestwa Polskiego / przełożył na polski Wincenty Gołębiowski. – Wilno, 1765. – 137 s.
49. *Stęczyński B.* Okolice Galicyi / B. Stęczyński. – Lwów, 1847. – 232 s.
50. *Stupnicki H.* Galicya pod względem geograficzno-topograficzno-historycznym / H. Stupnicki. – Lwów, 1849. – 240 s.
51. *Stupnicki H.* Geografia Galicyi / H. Stupnicki. – Lwów, 1853. – 128 s.
52. *Stupnicki H.* Geograficzno-statystyczny opis królestwa Galicyi i Lodomeryi. – Lwów, 1867. – 134 s.
53. *Szaniawski K.P.* Geographia civilis / H. Stupnicki. – Leopoli, 1748. – 88 s.
54. *Szyc J.A.* Jeografia dawniej Polski / J.A. Szyc. – Poznań, 1852. – 352 s.
55. *Tatomir L.* Podręcznik geografii Galicyi na podstawie prac monograficznych i urzędowych źródeł. Wyd. 2-e, prz. i uzup / L. Tatomir. – Lwów, 1876. – 175 s.
56. *Waga T.* Wyciąg z geografii polskiej: przez Teodora Wagę w roku 1767 skreślonej i ogłoszonej / T. Waga. – Poznań: J.K. Żupański, 1856. – 274 s.
57. *Wiślicki J.M.* Opis Królestwa Polskiego pod względem historycznym, statystycznym, rolniczym, fabrycznym, handlowym, zwyczajowym i obyczajowym / J.M. Wiślicki. – Warszawa, 1850. – 360 s.
58. *Wyrwicz K.* Geografia powszechna czasow terażniejszych albo Opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywatelów, handlu, obyczajów etc., etc. Z największych wiadomości, Kraiopisarzów i Wędrowników zebrana Ku pożytkowi Młodzi Narodowej na Szkoły publiczne wydana / K. Wyrwicz. – Warszawa, 1768. – 670 s.

*Стаття: надійшла до редколегії 06.10.2011
прийнята до друку 20.11.2011*

POLISH PRIMARY SOURCES OF THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF GALICIA IN XVII–FIRST HALF OF XX CENTURY

M. Rutynskyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The number of works of Polish geographers from XVII–first half of XX century as the primary sources of historical geography of Galicia have been analyzed. The range of regional studies of old Polish geographers and early geographical descriptions of Galicia are characterized. The importance of some geographical values from XVII – the beginning of XX century for the contemporary historical geography researches are shown.

Key words: historical geography, Galicia, geographical values.

**ПОЛЬСКИЕ ПЕРВОИСТОЧНИКИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ ГАЛИЧИНЫ
XVII–ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

М. Рутинский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Проанализировано значение ряда трудов польских географов XVII – первой половины XX в. как первоисточников по исторической географии Галичины. Охарактеризовано спектр краеведческих исследований древних польских географов и ранних географических описаний Галичины. Раскрыта ценность ряда географических трактатов XVII–первой половины XX в. для современных исследователей исторической географии Галичины.

Ключевые слова: историческая география, Галичина, географические трактаты.